

O'ZBEKISTONDA JINOYAT HUQUQIDA RAG'BATLANTIRISH NORMALARINI QO'LLASHDAN MAQSAD VA VAZIFALARI: QONUNCHILIK ISTIQBOLI.

Xolmatov Doston Dilmurodjon o'g'li

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi magistratura tinglovchisi

Annotatsiya: *Rag'batlantirish me'yorlari O'zbekiston jinoiy sudlov tizimida hal qiluvchi rol o'ynaydi va huquqni muhofaza qilish organlariga yordam berish uchun huquqbuzarlarning hamkorlik qilish yo'llarini taklif qiladi. Ushbu maqola rag'batlantirish normalari bilan bog'liq qonunchilik bazasini o'rganadi, ularning maqsadini yoritadi va O'zbekiston jinoiyat huquqi kontekstidagi vazifalarini belgilaydi. Tegishli qonunchilik qoidalarini tahlil qilgan holda, ushbu maqola rag'batlantirish normalarining ko'p qirrali maqsadlarini, jumladan hamkorlikni rivojlantirish, tergovni tezlashtirish va jinoiy odil sudlovni amalga oshirish samaradorligini oshirishni o'rganadi. Bundan tashqari, u qonunchilik doirasida rag'batlantirish me'yorlariga yuklangan aniq vazifalarni belgilab beradi, ularning shaffoflik, adolatlilik va javobgarlikni ta'minlashdagi rolini yoritadi. Qonunchilik normalarini har tomonlama o'rganish orqali ushbu maqola rag'batlantirish me'yorlarining mantiqiy asoslari va ularning O'zbekiston jinoiyat qonunchiligi doirasida amal qilishi haqida qimmatli tushunchalar beradi.*

Kalit so'zlar: *rag'batlantiruvchi normalar, jinoiyat huquqi, jazo tayinlash, javobgarlik, zarar, jazoni yengillashtirish, tajovuz, oshkoralik.*

O'zbekistonda jinoiyat qonunchiligi doirasida rag'batlantirish normalarini qo'llash huquqbuzarlar bilan hamkorlikni rag'batlantirish mexanizmi bo'lib xizmat qiladi va shu orqali jinoiyatni aniqlash, jinoiy javobgarlikka tortish va oldini olishga yordam beradi. Ushbu maqola rag'batlantirish normalarining qonunchilik asoslarini o'rganadi, ularning maqsadini yoritadi va jinoiy odil sudlovni amalga oshirishning keng kontekstida vazifalarini belgilaydi.

O'zbekiston jinoiyat qonunchiligi doirasidagi rag'batlantirish normalarining asosiy maqsadi jinoiyatchilar, guvohlar va sheriklarning hamkorligini rivojlantirish, shu orqali jinoiy huquqbuzarliklarni tergov qilish va ta'qib qilishni osonlashtirishdan iborat. Jazoni qisqartirish, jinoiy javobgarlikka tortishdan daxlsizlik yoki hukm chiqarishda yengillik kabi imtiyozlarni taklif qilish orqali bu normalar shaxslarni haqiqatga to'g'ri ma'lumot berishga, fitnachilarga qarshi guvohlik berishga yoki o'g'irlangan mol-mulkni qaytarib olishga yordam berishga undaydi. Bundan tashqari, rag'batlantirish normalari hamkorlik va pushaymonlikni taqdirlash orqali huquqbuzarlarni rehabilitatsiya qilish va jamiyatga qayta integratsiyalashuviga yordam berishga qaratilgan.

Hozirgi kunga kelib mamlakatimiz qonunchiliga e'tibor beradigan bo'lsak, huquqni qo'llovchi idoralar tomonidan rag'batlantiruvchi normalarning qo'llanish hajmi sezilarli darjada kengayganini ko'rishimiz mumkin. Bunga sabab

rag'batlantiruvchi normalar ma'lum bir jinoyatni oldini olishga, jinoyat huquqini liberallashtirishga va huquq erkinliklari ustuvorligini ta'minlash, jazoni adolat bilan hamda insoniylik kafolatlarini kuchaytirish ko'zlagan holda qonunchiligimizga kiritilmoqda. Shuningdek, bu normalarning amaliyotga qo'lanishi uchun jinoiy sudlov faoliyatiga keng tatbiq etish lozim.

Jumladan, "Tadbirkorlik faoliyatining jadal rivojlanishini ta'minlashga, xususiy mulkni har tomonlama himoya qilishga va ishbilarmonlik muhitini sifat jihatidan yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-4848-sonli hamda 21-oktyabrda qabul qilingan "Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish choratadbirlari to'g'risida"gi PF-4850 sonli o'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlarida ham ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyatlar uchun tayinlanadigan jazo choralarini qisqartirish, ularni jinoiy yurisdiksiyadan ma'muriy yurisdiksiyaga o'tkazish, ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq muqobil jazolarni va rag'batlantiruvchi normalarni qo'llashni kengaytirish masalalari alohida qayd etilgan.

Xususan, mazkur Farmonlarda qator rag'batlantiruvchi normalar nazarda tutilgan bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

birinchidan, tadbirkorlik faoliyati subyektlari tomonidan birinchi marta sodir etilgan huquqbuzarliklar qonunchilikda ko'rsatilgan muddatda o'zi ixtiyoriy ravishda zararni bartaraf etgan hamda yetkazilgan moddiy zararni butunlay qoplaganda, shaxsning sog'lig'i hamda hayotiga zarar yetkazilgan holatlar bo'lmagan taqdirda, ma'muriy va jinoiy javobgarlikdan, jarimalar hamda moliyaviy sanksiyalar (penyadan tashqari) qo'llanilishidan ozod etilishi;

ikkinchidan, qonunga xilof ravishda tadbirkorlik faoliyatini bajarish bilan bog'liq qonunbuzarliklarni birinchi marta sodir etgan shaxslar huquqbuzarlik aniqlangan kundan e'tiboran bir oylik muddatda yetkazilgan zararining o'rnini o'z ixtiyorlari bilan qoplagan, tadbirkorlik subyekti sifatida ro'yxatdan o'tgan hamda ruxsat etuvchi kerakli hujjatlarni rasmiylashtirganida ma'muriy va jinoiy javobgarlikdan ozod etilishi bilan bog'liq rag'batlantiruvchi normalar kiritilishi;

uchinchidan, tadbirkorlik hamda xo'jalik faoliyati bilan bog'liq qonunbuzarliklar sodir etilganligi uchun tadbirkorlik subyektlariga nisbatan ushbu faoliyatini amalga oshirish huquqidan mahrum qilish shaklidagi muayyan huquqdan mahrum qilish jazosining qo'llanilmasligi.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlar, jumladan, Yaponiya, Buyuk Britaniya, AQSH, Frantsiya, Shveysariyada birinchi marta jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jazo chorasi, kamdan-kam hollarda qo'llaniladi³³. Aksariyat hollarda esa shaxs sodir etgan jinoyati natijasida yetkazilgan zararni ixtiyoriy ravishda qoplagan, yuz bergan ijtimoiy xavfli oqibatni bartaraf etish choralarini ko'rgan holatda jazo tayinlashda rag'batlantiruvchi normalar keng qo'llaniladi. Ilg'or davalatlarning rag'batlantiruvchi normalarni keng qo'llashi albatta,

³³ Оқилов О. Жиноятга оид қонунларни либераллаштиришнинг моҳияти. // Ж. Қонун ҳимоясида. 2005 йил сентябр. №09(117). – Б.36.

bu davlatlarning insonparvarlik tamoilini ustun qoyishi va fuqarolariga farovon hayot berishga intilishini kuzatishimiz mumkin O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023-yil 30-aprel kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovoz berish orqali qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining muqaddimasiga ko'ra, "inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni va qadr-qimmatini oliy qadriyat hisoblanadigan insonparvar demokratik davlatni, ochiq va adolatli jamiyatni barpo etish borasida hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak mas'uliyatimizni anglagan holda" o'z vazifalarini bajarishini majburiyat qilib o'z zimmasiga olgan.³⁴

O'zbekiston jinoyat qonunchiligidagi rag'batlantirish qoidalarini tartibga soluvchi qonunchilik normalari quyidagi maqsadlarga erishishga qaratilgan aniq vazifalarni belgilaydi: Tergovlarni osonlashtirish: Rag'batlantirish normalari huquqni muhofaza qilish organlariga jinoyatchilar, guvohlar yoki sheriklar bilan jinoiy huquqbuzarliklarni tergov qilish va jinoiy javobgarlikka tortish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan muhim ma'lumotlar, dalillar yoki ko'rsatmalar olish uchun kelishuvlar tuzish imkoniyatini beradi. Rag'batlantirishni taklif qilish orqali rasmiylar hamkorlikdagi to'siqlarni engib o'tishlari va ishlarning hal qilinishini tezlashtirishlari mumkin. Oshkoralik va adolatlikka ko'maklashish: Rag'batlantirish normalari rag'batlantirish choralarini qo'llash bo'yicha aniq ko'rsatmalar va tartiblarni belgilaydi, ularni amalga oshirishda shaffoflik, izchillik va adolatni ta'minlaydi. Ushbu me'yorlar o'zboshimchalik yoki kamsitish amaliyotlaridan himoya qiladi hamda tegishli jarayon va qonun oldida tenglik tamoyillarini qo'llab-quvvatlaydi. Samaradorlik va samaradorlikni oshirish: Hamkorlikni rag'batlantirish orqali rag'batlantirish me'yorlari odil sudlovni samarali amalga oshirishga, sud resurslariga yukni kamaytirishga va ishlarning hal etilishini tezlashtirishga yordam beradi. Bundan tashqari, huquqbuzarlarni o'z qilmishlari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishga va tergov jarayoniga yordam berishga undash orqali ushbu normalar jinoiy odil sudlovni amalga oshirish samaradorligini oshiradi va huquqbuzarliklarning oldini olishga hissa qo'shadi. Huquqlar va qadr-qimmatni himoya qilish: Rag'batlantirish qoidalarini tartibga soluvchi qonunchilik normalari hokimiyat bilan hamkorlik qiluvchi shaxslarning huquqlari va qadr-qimmatini himoya qilish uchun kafolatlarni o'z ichiga oladi. Bularga guvohlarni himoya qilish, ma'lumotlarning maxfiyligi va majburlash yoki nomaqbul ta'sir qilishdan himoyalani qoidalarini kiradi. Ishtirokchilarning huquqlarini himoya qilish orqali rag'batlantirish normalari jinoiy sudlov tizimiga ishonch va ishonchni kuchaytiradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga asosan qabul qilingan "2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da beshta ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida "Qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishning ustuvor yo'nalishlari" ham belgilangan bo'lib, ushbu yo'nalishda jinoyat qonunchiligini takomillashtirish masalasi ham aytib o'tilgan.

³⁴ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: "O'zbekiston" NMIU, 2023.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-mayda qabul qilingan "Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risida"gi PQ 3723-sonli Qaroriga muvofiq, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish Konsepsiyasida, jazoni yengillashtirish yoki shaxsni jinoiy javobgarlik yoxud jazodan ozod qilish shartlarini rag'batlantiruvchi normalarni kengaytirish kerakligi ko'rsatib o'tilgan. Yurtimiz jinoyat qonunchilik siyosatida ham jinoyat huquqida jazolarni liberallashtirish insonparvarlik printsipining hayotiy ifodasi sifatida ketma-ketlikda amalga oshirilmoqda.

Shu o'rinda, jinoyat qonunini liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri rag'batlantiruvchi normalarni qo'llash sohasini kengaytirish bilan bog'liq. Negaki, jinoyat huquqi nazariyasi rag'batlantiruvchi normalarni jinoiy qonunchilikda mustahkamlanishi va ularning amaliyotga to'g'ri tatbiq etilishi sodir etilgan jinoyatchilikning latentlik darajasini keskin kamaytirishga, jinoyatchilikka qarshi kurashish sarf xarajatlarining qisqarishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Xususan, M.X.Rustamboyev jinoyat huquqi nafaqat sodir etilgan jinoyatlar uchun javobgarlikni ta'minlash, balki, jinoyatchilikka qarshi kurashda faol ishtirok etgan hamda sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavfliligini jiddiy kamaytiradigan ijobiy xarakterlanadigan xatti-harakatlar uchun shaxsga nisbatan rag'batlantiruvchi normalarni qo'llash vazifasini ham bajarishini qayd etadi. Ayrim olimlar rag'batlantiruvchi normalarni jinoyat qonunchilikning maxsus funktsiyalaridan biri sifatida ko'rsatib, jinoyat huquqida shu kabi normalarning mavjudligi fuqarolarni jinoyatlarning oldini olish, qonunan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarni jinoiy tajovuzlardan faol tarzda ularni himoya qilishga rag'batlantirishini tushuntiradi. Shuni takidlashimiz kerakki, jinoyatning og'irlik darajasidan farqli ravishda, muayyan jinoyatni obyektiv tomonini ifodalovchi aybning darajasi shaxsning ruhiy holati, ayb shakli, xulq-atvorining motivi, maqsadi, aybdorning kayfiyati, his-hayajoni va turli kechinmalarini umumiy tavsiflovchi kategoriyadir. Bu elementlar jinoyat huquqi bo'yicha turlicha xususiyatlarga ega bo'lib, ularning ba'zilar jinoyat tarkibiga kiritilgan, ba'zilar esa qo'shilmagan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, rag'batlantirish me'yorlarini O'zbekistonning jinoyat qonunchiligi doirasida qo'llash turli maqsadlarga xizmat qiladi va odil sudlovni amalga oshirishda hamkorlik, oshkoralik, adolatlilik va samaradorlikka ko'maklashishga qaratilgan aniq vazifalarni o'z ichiga oladi. Milliy jinoyat qonunchiligida jinoiy jazolar tayinlashda rag'batlantiruvchi normalarni qo'llash pirovard natijada jinoiy jazo tizimida ozodlikdan mahrum qilishga muqobil bo'lgan jazolarning keng qo'llanilishi takomillashtirish, muqobil jazo turlarini kengaytirish, jumladan, shaxsni jamiyatdan ajratmagan holda axloqan tuzatish imkonini beradigan jazo turlarini kengroq foydalanish imkoniyatlarini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: “O'zbekiston” NMIU, 2023.
2. Оқилов О. Жиноятга оид қонунларни либераллаштиришнинг моҳияти. // Ж. Қонун ҳимоясида. 2005 йил сентябр. №09(117). – Б.36.
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi // <https://www.lex.uz/acts/111453>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-mayda qabul qilingan “Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari” to'g'risida”gi PQ 3723-sonli Qarori
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga asosan qabul qilingan “2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi”
6. “Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish choratadbirlari to'g'risida”gi PF-4850 sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni